

Anna Sakowicz

Вобраз Аляша Клімовіча і яго
арганізацыі ў творах "Вершалінскі
рай" Аляксея Карпюка і "Вершалін.
Рэпартаж аб канцы свету"
Уладзіміра Паўлючука

Acta Polono-Ruthenica 16, 217-229

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna Sakowicz
Białystok

Вобраз Аляша Клімовіча і яго арганізацыі ў творах *Вершалінскі рай* Аляксея Карпюка і *Вершалін. Рэпартаж аб канцы свету* Уладзіміра Паўлючук

У 20-ыя–30-ыя гады ХХ стагоддзя ў малой падляшскай вёсцы Грыбоўшчына ўзнікла секта, члены якой згрупаваліся вакол непісьменнага селяніна Аляша Клімовіча абвешчанага прарокам. Мелася на ўвазе, што менавіта ў Грыбоўшчыне наступіць канец свету, а новай духоўнай сталіцай свету стане Вершалін. Гэтай гісторыяй зацікавіліся якраз два славетныя ўраджэнцы падляшскай зямлі – Аляксей Карпюк (1920–1992) – пісьменнік, публіцыст, грамадскі дзеяч і Уладзімір Паўлючук (1934) – сацыёлаг, этнолаг, даследчык сялянскай культуры, рэлігіязнаўца, публіцыст і пісьменнік. Першы з іх, як ураджэнец вёскі Страшава на Беласточчыне, быў сведкам падзей у Грыбоўшчыне, бачыў іх сваімі вачыма. Аляксею Карпюку было адзінаццаць гадоў, калі бегаў з братам у блізкае Грыбава, каб пабачыць Аляша Клімовіча і народ, які прыйшоў да яго прасіць парады. Уладзімір Паўлючук, ураджэнец падляшскіх Рыболаў, выхаваўся на пачутай у дзяцінстве легендзе аб прароку Ільі. Потым інфармацыю пра арганізацыю „Ільінцаў” сабраў ад сведкаў мінулых падзей, а таксама знайшоў у запісах, зробленых у царкоўных кнігах.

У кнізе *Вершалін. Рэпартаж аб канцы свету* Уладзімір Паўлючук сцвярджае, што, свет мужыка да пачатку ХХ стагоддзя быў па-за агульным рухам беларускай гісторыі. Усё, з чым ён меў дачыненне, было ў яго ўяўленні дадзена ад пачатку свету і не магло падлягаць змене да канца свету. Старадаўнія абрады, традыцыі, міфы, норавы, спосабы вядзення гаспадаркі, як напрыклад выган жывёліны пасля зімы ўпершыню на выпас толькі на Святога Юр’я, у разуменні сялян былі спаконвечнымі і перадаванымі ад пакалення да пакалення. Мужыкам нават здавалася, што на цэлым свеце сяляне размаўляюць на адной мове. Аўтар *Вершаліна* прыводзіць цікавы прыклад на гэту тэму:

Jeden z naszych etnografów pisał kiedyś, iż mieszkańcy polskiej wsi uważają Niemców i całą ich kulturę za gorszą z tej prostej przyczyny, że Niemcy na konia mówią *Pfred*, podczas gdy wiadomo, że koń jest po prostu koniem, a nie jakimś tam *Pfredem*. Własna kultura wydawała się chłopom w tradycyjnej wsi czymś tak naturalnym, że niejednokrotnie nie wyobrażali sobie, by gdziekolwiek na świecie chłop mógł żyć, myśleć i rozmawiać inaczej. Wańkowicz wspomina w *Szczenięcych latach* o znajomym ziemianinie, który swego zasłużonego leśnika postanowił wysłać na starość na kurorty do Niemiec. „A po jakiemu ty tam będziesz rozmawiał w Niemczech?” – spytał chłop. „A ciż tam, panoczku, muzykou nie ma?” – odpowiedział chłop pytaniem¹.

Так, кожны меў свой лад жыцця і рабіў сваё: пан – сваё, поп – сваё, мужык – сваё. Кожны з іх жыў, працаваў, гуляў і паміраў, як было ўстаноўлена мудрымі продкамі. Усе пакаленні сялян жылі нязменна, падобна, паводле міфічнага прататыпу. Так было да часу Першай сусветнай вайны. З-за вайны жыхары праваслаўных вёсак былі змушаны да бежанства, прымалі ўдзел у рэвалюцыі.

Czas niósł brzemienne w skutki wydarzenia, nie mające swych pierwowzorów w ludowych mitach: wojna, rewolucja, głód, utrata wiary ojców, nihilizm młodzieży, upadek starych obyczajów i obrzędów, zatracenie się całego tradycyjnego kształtu chłopskiego życia. Chaos. Chaos jest nie do zniesienia na dłuższą metę. Należy go uporządkować, zdarzenia ułożyć w szeregi, powiązać nicią zależności i poszukać swego miejsca w tym porządku. Wydarzenia, które następują, mają swoją chronologię, swój kierunek, układają się w łańcuch przyczyn i skutków, są historią (41).

Людзі, якія вярнуліся да родных мясцін, шмат пабачылі ў бежанстве, адчулі, што жыццё, якое дагэтуль вялі – гэта нібы сон, летаргія, з якой яны прачнуліся. Пачалі ўжываць такія словы, як народ, дзяржава, свабода, няволя. Маладыя мужчыны замест таго, каб ісці ў нядзелю ў царкву, пачалі піць гарэлку, а дзяўчаты пачалі малявацца, фарбаваць бровы, накладаць макіяж. Для бацькоў гэта была ерась. Тыя, што ў час завірухі асталіся дома, былі здэзарыентаваныя. У выніку таго, на думку Ул. Паўлючука, жыхары падляшскіх вёсак яшчэ мацней маліліся, а нават ствараць пачалі святых са сваіх шэрагаў, каб захаваць лад жыцця, добра ім вядомы ад стагоддзяў.

Widząc, iż święci nie mogą czy nie chcą użyć swej mocy, co zagorzalsi i bardziej fanatyczni chłopci postanowili ich wyręczyć, ogłaszając się sami świętymi. Rozmnożyli się więc święci w wioskach setkami (56).

¹ Wł. Pawluczuk, *Wierszalin. Reportaż o końcu świata 30 lat później*, Białystok 1999, s. 7. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

Цікавымі з’яўляюцца разважанні бацюшкі Савіча, які быў пробашчам праваслаўнай парафіі ў Остроўцу, да якой належала Рыбоўшчына, і якая найбольш пацярпела ад Аляша Клімовіча. На думку духоўнага, гэта быў час, калі народ бунтаваўся і разбураўся. Вар’яцтва, шаленства ахапіла людзей і нічога больш тут не было. Развагі бацюшкі Савіча супадаюць з меркаваннем і праваслаўнага мітрапаліта Дзіянісія, што гэта „ўсяго адчайная спроба ўратавання вясковых традыцый, парушэнне якіх для адсталых і прымітыўных сялян – раўназначна канцу свету”².

Штуршком да апісання падзей, звязаных з асобай Аляша Клімовіча, для Ул. Паўлючука сталі ўнутраныя пошукі:

Szukałem więc prawdy o sobie, jako o człowieku i o sobie, jako obywatelu Rybołów, miejsciny zagubionej na krańcach świata, w zakamarkach galaktyki. Niedaleko Taplar i Krynek Janowicza. Szukałem też prawdy o świecie, w którym żyję i który jest mną. Pytałem o to z uwagą i należną pokorą obywateli Wierszalina, mieszkańców i budowniczych Stolicy Świata (113).

Пра зацікаўленасць А. Карпюка асобай Аляша Клімовіча Сакрат Яновіч напіша:

Nieodparcie odnoszę wrażenie, że fascynacja Alaksieja Karpiuka postacią chłopskiego proroka Eliasza z Grzybowszczyzny wynika z jego własnych akurat kolei życia. Ów urodzony idealista nigdy niczego nie czynił z wyrachowania, stale obrywając z tej racji po plecach, by w końcu odejść z tego świata w okropnych mękach³.

Так як Аляксей Карпюк сам быў сведкам адлюстраваных у творы падзей, а адна з жанок-міраносіц – Хімка, была роднай сястрой яго бацькі, а шмат іншых знаёмых і суседзяў прымалі ўдзел у дзейнасці абшчыны, можна сцвердзіць, што штуршком для напісання твора з’явіліся асабістыя ўспаміны пісьменніка і аповяды яго родных, падляшскіх продкаў, папоўненыя сабранымі пазней матэрыяламі падчас паездак у родныя старонкі.

Увесь сэнс у тым, што задума аповесці зарадзілася ў маіх землякоў. Часамі ў пісьменніка абуджаецца кліч продкаў, і ён тады становіцца летапісцам свайго часу.

² А. Карпюк, *Вершалінскі рай*, Мінск 1974, с. 166–167. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

³ S. Janowicz, *Postowie*, [y:] A. Karpiuk, *Raj w Wierszalinie, czyli przypadki Eliasza*, Białystok 1993. s. 286.

І ў мяне перад вачыма стаяць тая счарнелая зямлянка Сцяпана, таленавітая аптымістка Кірыліха і нешчаслівая Хімка, а ў патайных кутках душы, дзе, мабыць, хаваецца ды пераходзіць скрозь ланцужок пакаленняў памяць роду, загаварылі няздзейсненыя імкненні дзядоў і прадзедаў, і я, прамы іхні нашчадак, толькі спрабую выліць на паперу сілу духа, цяпенне і боль землякоў (241).

Сваё меркаванне аб прычыне папулярнасці Аляша Клімовіча выказвае Ул. Паўлочуку солтыс Грыбоўшчыны Павел Валошын, непасрэдна сведка гэтых падзей. У вёсцы быў бандыт Паўтарак, які рабаваў людзей, пагражаў забойствамі, патрабаваў вялікіх выкупаў. Не давалі яму рады нават царскія жандары. У гэты час Аляш Клімовіч сабраўся паехаць у Кранштадт да цудатворцы Іаана прасіць парады адносна пабудовы царквы. Суседзі параілі Клімовічу, каб адначасова ён раскажаў святару пра бандыта. Так сталася, што ў час паездкі Клімовіча адзін мужык забіў Паўтарака. А людзі замест таго, каб дзякаваць яму, прыпісалі факт вызвалення ад бандыта Аляшу. І гэта прынесла самазванаму прароку славу. А. Карпюк таксама згодны, што з гэтага моманту і пачынаецца гісторыя цудаў будучага прарока. З гэтай сітуацыі і пачынае ён свой расказ пра Клімовіча ў аповесці *Вершалінскі рай*.

Пераважная большасць аднадумцаў пра Аляша Клімовіча ведала толькі відавочнае, а быў ён вельмі супярэчлівай асобай. Знешне Аляш быў простым, сціплым селянінам, сам цяжка працаваў, харчавася толькі сваім земляробчым ураджаем. І далёка не ўсе ведалі, якім чалавекам з'яўляўся Аляш у прыватным жыцці.

Ён не паступаў згодна з хрысціянскім прынцыпам: любіце адзін другога. Аляш не меў любові да самых блізкіх: да дзяцей і жонкі, якая падарвалася і памерла ад непасільнай працы на гаспадарцы. Дачцэ не хацеў пазычыць грошай на аперацыю яе мужа, пры тым як іншыя страшэнна і бессаромна яго абкрадвалі, аб чым ён ведаў, толькі не панаваў над сваім багаццем і абшчынай. Супраць волі сям'і прадаў сваё поле і балота, што змушала дзяцей на жабрацтва і парабкаванне. У выніку сын пайшоў добраахвотнікам у армію і следу па ім не засталася. Узнікае пытанне, ці чалавек, які такі бязлігасны ў адносінах да сваіх блізкіх можа спагадаць гору і бядзе іншых людзей, вучыць іх, як маюць жыць. Вось як прадстаўляе свайго героя А. Карпюк:

Аляш гарэзкі не браў і ў рот, не цягнула яго і да людзей, чалавекам быў нелюдзімым. Толькі і дома карысці з яго не мелі. Дзяцей ён не любіў,

з жонкай жыў кепска [...]. Усё новае, паводле Аляша, было нараджэннем сатаны, д'ябла, і ўпартаму селяніну захацелася чорным сілам стаць папярок” (20).

Таму Клімовіч стаў жыць без навін і пачаў часта чытаць Біблію. „У бабак і сялян, што *Святога пісання* чытаць не маглі, Аляш паступова пачаў выклікаць пашану” (20). Аўтарытэт Аляша ўзвысіўся, калі ён атрымаў блаславенне на сваю дзейнасць ад цудатворцы Іаана Кранштадцкага.

Часта прарок з Грыбоўшчыны ішоў супраць таго, чаму навучаў, каб дапамагаць бліжняму. Напрыклад, цалкам незразумела было чаму Аляш выкупляў у крамах усё пячэнне і вопратку, а затым вывозіў тавар у лес і паліў або закопваў у ямы. Гэтым жа пячэннем можна было б накарміць дзяцей, якія можа і ніколі не мелі ў роціку такой смакаты. Вопратку можна было б раздзяліць сярод бедных людзей. Якая карысць была са знішчэння гэтых рэчаў? Ці можна апраўдаць тым, што Аляш змагаецца з лішннай раскошай для чалавека? Здаецца, тут ужо прарок сам наблізіўся да ерасі.

Магчыма, самае важнае, прываблівае ў феномене прарока было тое, што ён прадаў сваю бацькоўскую зямлю, каб пабудаваць царкву. Незвычайнасць гэтага ўчынку падкрэслівае Павел Валашын, солтыс Грыбоўшчыны, таму, што

chłop w tym czasie, gdy się poczuł „przy pieniądzach”, kupował ziemię, czy też, jak u nas mówią „bloto”. Chyba, że był „majsterski” – wtedy budował sobie młyn. Eliasz budował cerkiew. Skąd, po co i na co cerkiew! [...] Gdy Eliasz był jeszcze dzieckiem, rodzice jego jeździli w niedzielę na nabożeństwa do Krynek. Wstawali bardzo wcześnie. Gotowali strawę – lepszą niż codziennie, bo z mięsem – strawę jedli w domu, a mięso brali do Krynek. [...] W domu czekały na rodziców dzieci, wybiegały im na spotkanie, zabierały z wozu co było, i oczywiście torbę. Wyjmowały z niej „zajęczy chleb”, ogryzały kości i chwaliły, że wszystko takie smaczne. „Och, żeby cerkiew była blisko, toby rodzice nie zabierali w niedzielę mięsa i my byśmy jedli z nimi w domu” – tak mówił wówczas mały Eliasz. Jak człowiekowi przyjdzie jakiś zamiysł do głowy, nie porzuca go czasem przez całe życie. Mało – zaczyna o tym śnić. Tak było i z Eliaszem. Jeszcze będąc młodzieńcem, widział we śnie cerkiew w wiosce, w tym samym miejscu, gdzie ona stoi dziś (72).

А. Карпюк у аповесці *Вершалінскі рай* інакш прадстаўляе прычыну пабудовы царквы ў вёсцы Грыбоўшчына. Нібыта, калі Аляш быў малы і пасвіў коней, яго асяліла незямное святло і на небе з'явілася Багародзіца ды аб'явіла, што Бог даручае яму пабудаваць на тым пагорку, дзе яго маці нарадзіла, царкву. Гэты факт як бы даводзіць выключнасць асобы Клімовіча, што ён выбраннік лёсу які выконвае Божую волю. Багародзіца

сказала яму яшчэ, што гэтае месца будзе святым, а ён стане прарокам-цудатворцам.

Клімовіч пабудаваў царкву яшчэ і таму, бо лічыў, што святары – гэта махляры, якія ашукваюць простых людзей, што духавенства – дармаеды, якія набіваюцца ў пасрэднікі паміж Богам і вернікамі. І людзі паверылі Аляшшу, што ён пасланы Богам, каб аблегчыць іхняе жыццё, каб дапамагаць ім.

А. Карпюк падкрэслівае, што вясковыя жанчыны лёгка давяралі сваё гора бацюшку, які супакойваў, гаіў боль, знімаў грахі і даваў парады. Яны ад вякоў знаходзілі суцяшэнне ў царкве. Аднак бацюшкі былі з іншай сацыяльнай праслойкі, што як бы дыстанцыравала, выклікала можа і крыху страх. Аляш быў свой чалавек, а свой свайго лепш зразумее. Трэба яшчэ адзначыць, што гэта быў час, калі не ўсе вярнуліся з бежанства. Шмат было такіх адзіночых жанчын, якіх дзеці павыязджалі ў горад і не клапаціліся пра сваіх мацяроў. Такія герані як Кірыліха, Сахарыха і Хімка „задыхаліся ад адзіноты і суму, хоць жылі заўсёды сярод людзей”.

Затузаня бабкі, бытта за саломінку, схпіліся цяпер за вестку з Грыбоўшчыны. Яны ўраз паверылі ва ўсё тое, што выдумалі самі, а іхнія збядованыя і ўстрыжаныя душы пацягнула да Аляша з яго незвычайнай царквой (42).

Вось так і насельнікі шматлікіх падбеластоцкіх вёсак пацягнуліся да Аляша. Трэба зазначыць, што багатыя жыхары вялікіх гарадоў, як напрыклад Гродна, не далі веры словам прарока з Грыбоўшчыны. Гэта цалкам зразумела, бо спосаб працы і правядзення вольнага часу адрозніваўся паміж насельніцтвам вёсак і гарадоў. Жыццё бедных жыхароў Грыбоўшчыны, дзе ўбогая, мала прадуктыўная, неўраджайная зямля, было звязана з цяжкай працай на гаспадарцы. Яны, у адрозненне ад жыхароў горада, не шпацыравалі па лесе, над рэчкай, па полі – яны хадзілі туды проста за ежай: па грыбы, ягады, рыбу, шчаўе.

Узнікненне арганізацыі „Ільінцаў” прынесла вялікія матэрыяльныя страты для праваслаўнага духавенства. Калі грыбоўшчынскія паклоннікі Аляша аказаліся пад кантролем гродзенскай кансісторыі на працягу толькі некалькі месяцаў, вырашыліся ўсе яе эканамічныя праблемы. Таму не маглі бацюшкі адпусціць царкву ў Грыбоўшчыне Аляшшу. Відаць, меў рацыю Павел Валашын, сцвярджаючы:

Pisze Pan, iż „sekta grzybowska” dążyła do poderwania autorytetu duchowieństwa prawosławnego w masach. Nie o to chodziło. Podczas postrzygania Eliasza ludzie rzeczywiście przynieśli dużo pieniędzy, wszyscy ujrzeni na własne oczy, jaka jest

zachłanność duchowieństwa prawosławnego. To oni zmusili wstąpić do zakonu, na przekór wszelkim zasadom, dwukrotnie żonatego mężczyźnę, ciemnego, zupełnie nieobeznanego w kanonach chłopa – od pługa i siekiery (73).

Ул. Карпюк у сваёй аповесці *Вершалінскі рай* прадстаўляе гэтую праблему яшчэ з пункту гледжання каталіцкага духавенства. Кардынал Польшчы доктар Аўгуст Хлэнд зразумеў, што настае момант, каб узяць рэванш над праваслаўем. Ён хацеў канчаткова ліквідаваць або прынамсі значна аслабіць уплыў праваслаўя на Усходніх зямлях Польшчы. А. Карпюк укладае ў яго вусны наступныя развагі:

– [...] Міністэрства ўнутраных справаў таксама вашага Эляша падтрымлівае! Клімовіч глушыць работу камуністаў, і генерал Славой-Складкоўскі выдасць заўтра ж дадатковыя распараджэнні паліцыі! [...] Я са свайго боку падтрымаю вас таксама. Папрашу прэзідэнта, каб узнагародзіў гэтага хлопа яшчэ раз. Епіскап Ялбжыхоўскі ў тыя вёскі, дзе праваслаўе найбольш пахіснулася, пашле „Жывыя Ружанцы” [...]. Але ж і характар!.. Самародак!.. Не перашкаджаць гэтаму дзікаму зубру, панове, даць яму развярнуцца! Калі б такога прарока на Крэсах Усходніх не было – яго варта было б выдумаць нам з вамі!.. Няхай бушуе!.. Няхай робіць што хоча!.. А цяпер – з Богам! (232–233).

Магчыма, бунт Аляша Клімовіча супраць царквы грунтуецца і на тым, што яго маці была каталічкай, якая выйшла замуж за праваслаўнага і сама прыняла гэтае веравызнанне. Дзяцей ахрысцілі ў царкве, але пасля смерці свайго мужа – Лаўрэна Клімовіча – яна нібы ўспомніла, кім была да замуства, і пачала маліцца па-польску перад іконкай Маці Божай Чэнстахоўскай. Гэты пераход ад аднаго веравызнання да другога паўшпываў на псіхіку яе дзяцей, асабліва Аляша. Потым як прарок ён будзе ў сваёй царкве вешаць каталіцкія абразы і нарэшце аддасць храм каталікам.

Вакол прарока сабралася шмат асоб, якія, кіруючыся ці то знешнім падабенствам, ці здарэннямі, што мелі месца ў іх жыцці, пачалі іграць ролі розных апосталаў, архангелаў і іншых гістарычных персанажаў, як напрыклад цара Мікалая. Ул. Паўлючук у асобных раздзелах кнігі *Вершалін* расказвае гісторыі такіх „святых асоб”, а таксама гісторыі простых людзей, якія ўнеслі свой уклад у развіццё культуры Аляша. Як напрыклад жанчына Фёкла, што, нібы грэшніца Магдалена, праходзіць шлях ад распусніцы да адданай свайму прароку паслушніцы.

Сакрат Яновіч заўважае: „Karpiuka interesują co prawda i uniwersalne prawidłowości, prawa narodzin, rozkwitu i zejścia. Jednakże z osobliwą, rzec by można, lubością koncentruje on swą pisarską uwagę na opozycji bezideowości

wobec ideowości. Albo jeszcze inaczej: na niemożności osiągnięcia ideału. Przecież uosabia go każda wiara. Najpełniej natomiast – w Pana Boga. Wokół Jezusa Chrystusa także kręcili się różni hochsztaplerzy, cwaniaczkowie, nieudaloty życiowe, albo po prostu włóczędzy. Syn Boży dostrzegał ich małość, rozumiał i cierpiał również za nich. Była to walka o człowieczeństwo w człowieku, o miłość zamiast nienawiści. Dociekania zaś Eliasza Klimowicza właściwie nie wyszły poza ramy rzeczywistości społecznej, przeciwieństw pomiędzy biedą i bogactwem materialnego bytowania, a nawet typowo chłopskiej niechęci do cywilizacji miejskiej. Głoszona przez niego w schyłkowym okresie tzw. nowa wiara nie miała w sobie – na dobrą sprawę – nic z jakiegś odmiennej, sekciarskiej względem prawosławia doktryny, lecz była w swej istocie odtrąceniem jeno kleru. Włocziańską rebelią za przejęcie świątyń. Kapłani będą ci przeszkadzać, napominał Joan z Kronsztadu. Aliści wokół proroka Eliasza pojawili się też kapłani, jego własni, zwani trzecimi. Szykował się więc ruch elit, a skończyło się na groteskowym konflikcie między amatorszczyzną a profesjonalizmem”⁴.

Невядома як доўга існавала б вера ў Аляша, але напэўна даўжэй, чым да вызначанага ім тэрміну канца свету, які меў наступіць, бо канчалася боскае цяргненне. Застацца на зямлі меў толькі адзін, пабудаваны праз вернікаў прарока, горад Вершалін, якому „Богам назначана пераўтварыцца ў рай, дзе будуць жыць вечна тыя, хто прызнаў Аляша і яго «новае вучэнне»” (251). Як бы гэтай выдумкі было мала, Клімовіч абвясціў яшчэ адно прароцтва: на зямлю зыйдзе другі раз сын Божы. Сам Аляш вызначыў Маці Божую і бацьку Ісуса Хрыста. Калі аказалася, што не атрымліваецца са святым зачаццем выбраў іншую маладую пару, потым „святых дзевы” абралі яшчэ наступную. А. Карпюк ацаніў гэта наступнымі словамі:

Валасы дыбам становяцца на галаве, як падумаеш, да чаго прыводзіць цемрашальства, калі адно даць яму волю! Увайшоўшы ў сілу, яно адразу спрабуе ашчаслівіць чалавецтва. Звычайна за такую справу бярэцца той, хто ніколі не любіў ні аднаго бліжняга: абстрактная любоў да людзей – мацёры эгаізм і блеф (251).

Магчыма, і гэта даравалі б аднадумцы свайму прароку, каб людзі не распрадалі сваіх гаспадарак і іншай маёмасці, а грошы аддалі Клімовічу, які ўклаў іх у банк. Здзіўляе факт, што простыя людзі палічылі, што ў небе ж багацце не патрэбнае, а Аляш, які таксама выбіраўся ў лепшы свет,

⁴ Ibidem.

прымаў ад іх грошы. Такой памылкі не зрабілі аднавяскоўцы Клімовіча, бо яны не верылі ў байкі старога. Яны ўвесь час толькі прыглядаліся да падзей у Грыбоўшчыне.

Чару горычы пераліў яшчэ адзін учынак прарока. Аляш уздумаў, што праваслаўнае духавенства наслала на яго бяльчан з крыжам, каб распялі яго. Клімовіч вырашыў помсціць ім, а як гэта бывае ў злосці, найбольш пакрыўдзіў невінаватых сваіх аднадумцаў – праваслаўных людзей, у тым ліку нават суседзяў, якія выратавалі яго ад смерці на крыжы. Палаючы лютасцю, усе царкоўныя атрыбуты затапіў у сажалцы, царкву аддаў каталікам, а царкоўныя грошы замест таго, каб вярнуць людзям, падараваў на розныя каталіцкія ініцыятывы, як напрыклад: пабудову касцёла ў Гарадку, на дзейнасць каталіцкіх місіянераў і арганізацыі „Жывыя ружанцы”. Таму няма чаго здзіўляцца, што людзі, ашуканыя чалавекам, які быў адным з іх, выступілі супраць яго – свайго прарока. Крыўда была тым большая, што яны ў пабудову царквы ўклалі сваю душу, надзею на лепшую будучыню. Такім чынам Аляш Клімовіч пераўтвараецца з прарока ў махляра, аферыста.

А. Карпюк у сваёй аповесці *Вершалінскі рай* паказвае Клімовіча, які ў кожным чалавеку бачыць свайго ворага і хоча даказаць, што нельга ўваходзіць у спрэчкі з ім. Аляш атрымаў асабістую ахову і наняў адвакатаў, якія ад яго імя цягалі людзей за глупства па судах, напрыклад, за тое, што карова патаптала трускаўкі, або за жарты з яго ці Фёклы. Аляш, які выратаваў людзей ад бандыта Паўтарака, сам стаў яшчэ горшым за яго.

Той хоць улады такой не меў! [...]

– Яго Судэцкі са сваімі гаўрыкамі такі страх панаганяў, што бабы і на двор баяцца выйсці!.. Апошніх сабак дастрэльваюць, абібок!..

– І плошчы лайдакам гэтым!.. Такую банду меў калісьці толькі граф Браніцкі. Тады на іх хоць можна было паскардзіцца графу ці графіні, а каму заяўляць пойдзеш цяпер?..

– Не дай Бог, калі з хама зробіцца пан, шчэ пра гэта даўней казалі! (319–320)

Ул. Паўлючук ў кнізе *Вершалін* пашырае матэрыял, сабраны аб прароку Аляшу Клімовічу, гісторыямі людзей, якія знайшлі свой рай на зямлі, якія жывуць у гармоніі з акаляючым светам. Напрыклад, дзядуля Якуб, які жыў з дня ў дзень без планаў, ніколі нікуды не спяшаўся. Ён не ведаў мітуслівасці жыцця, нярвовасці і стрэсаў, якія яно вызваляе. Усё, што рабіў, было сапраўдным чыстым мастацтвам. Цяпер Якуб пенсіянер, мае бясконцы адпачынак, вечную нядзелю, свята. Яму ўдалося ўсцерагчы сябе

ад усялякіх змен, ад часу і ад гісторыі. Таму ён, жывучы за балотамі, у паўтара кіламетрах ад вёскі, не мусіў належаць да ніякай арганізацыі.

Сваё шчасце знайшоў і Пятро Батура, які, нягледзячы на тое, што прыналежыць да баптыстаў, дзякуючы сваёй веры асягнуў вяршыні духоўнага паразумення з абсалютам. Або, напрыклад здольны інжынер Міхал Міхаляк, які быў сумленным, добразычлівым і сціплым чалавекам. Усе атрыманыя ўзнагароды перадаваў у Польскі чырвоны крыж або на іншыя дабрачынныя мэты. Працаваў ахвярна, сумленна, нават па гадзінах. Адным у працы гэта падабалася, а другія яго ненавідзелі. Ягоны рэцэпт на шчасце падобны як у *Кандыда* Вальтэра: „Хочаш быць шчаслівым на цэлае жыццё, закладзі свой садок”. На сцвярджэнне Паўлючука, што яго мадэль жыцця вельмі сціпляя, што чалавек можа быць шчаслівым толькі сярод людзей, Міхаляк адказаў:

Ludzie są różni. Byłem szczęśliwy wśród ludzi, którzy walczą: w Związku Radzieckim, na froncie. Tam się ludzie poświęcali. Marzyli o wielkich czynach, nawet o śmierci, byle bohaterskiej. A dziś – o czym się marzy? Niech pan powie. Pieniądze, wódka, oszustwa, złodziejstwa – taki jest dzisiejszy świat. Czy wśród takich ludzi można być szczęśliwym? [...] Co znaczy walczyć o swoje sprawy? Znaczy to: rozrabiać, intrygować, opluskiwać, na jednego skarżyć, donosić, innemu lizać, kazać. To znaczy stać się tym, z kim się walczy. Wyprzeć się swoich zasad. A ja chcę być uczciwy (97).

Ці пасля ўсіх непрыемнасцяў зробленых прарокам сваім вернікам загінуў міф Аляша Клімовіча і Вершаліна? З некаторых інтэрв’ю сабраных Ул. Паўлючуком адназначна вынікае, што ён будзе існаваць прынамсі пакуль будзе жыць апошні член яго абшчыны, калі не даўжэй. Падобнае меркаванне адчуваецца і ў аповесці А. Карпюка. Аўтар *Вершалінскага раю* піша, што калі прыйшла Чырвоная Армія на тэрыторыю ўсходняй Польшчы, людзі зноў павырывалі з газет партрэты Аляша і пачалі яму маліцца, быццам нічога ён кепскага не рабіў. На жаль, сам прарок, не мог разабрацца ў тым, хто яму сябар, а хто вораг. У час вайны расстралялі яго якраз тыя, якіх лічыў пасланымі ад Бога на бальшавікоў. А аднавяскоўцы адзначылі, што ў Клімовіча выгляд святога, а памёр як бы Хрыстос на Галгофе.

Не было намерам Аляксея Карпюка ўваходзіць у рэлігійную дагматыку, слухнасць ці няслухнасць дзейнасці Аляша Клімовіча. Ён проста зафіксаваў, апісаў падзеі, якія мелі месца ў Грыбоўшчыне і яе ваколіцах ў міжваенны перыяд XX стагоддзя. Як заўважае С. Яновіч „Trzeba pamiętać

o czasach, w jakich powstawała ta książka: był to szczyt epoki Breżniewa, szalejące cenzury, popierania wojującego ateizmu. Autor dokonał zatem nie lada wyczynu, ukazując ów ruch eliaszowców w miarę sumiennie”⁵.

Ужо першае выданне аповесці *Вершалінскі рай* мела наступную анатацыю: „Новая аповесць Аляксея Карпока – мастацка-гістарычнае даследаванне эпідэміі сектанцтва, якая была захліснула Заходнюю Беларусь на пачатку 20-х гадоў”⁶. Літаратурныя крытыкі адразу абвясцілі *Вершалінскі рай* кнігай пра ўтопію рэлігіі, якая падманвае людзей. Нават сябар аўтара Уладзімір Калеснік, прызнаны крытык, ва ўступным слове да двухтомнага выдання твораў Аляксея Карпока з 1991 года сцвярджае, што аўтар, „зыходзячы з прынцыпу адназначнасці, выпрацаванай у асяроддзі прафесійных атэістаў, асуджае Гальяша як паразіта. Аказалася, што патуранне «антыюпімнай» праграме супрацьпаказальна мастаку, шкодна творчасці, чужая ацэнка замыкае творчую фантазію і звужае пісьменніцкую здольнасць ужывацца ў душы і лёсы розных людзей, якою ў высокай ступені валодае А. Карпюк. *Вершалінскі рай* паўставаў з цікавага краязнаўчага нарыса, які паказваў адну, хоць і перыферычную, не тыповую для Заходняй Беларусі праяву жыцця мядзвезых куткоў [...]. Калі б аўтар спыніўся на тым нарысе, дык, відаць, выйграла б ад гэтага і тэма, і пісьменніцкая рэпутацыя”⁷.

А. Карпюк піша вельмі эмацыянальна, дае свае каментарыі ці да асоб, ці здарэнняў. Відавочна, факт, што ўдзельнікамі падзей былі члены яго сям’і, а ўсё мела месца непадалёк ад яго роднага Страшава, не пакідае аб’якавым пісьменніка. Адчуваюцца абурэнне і празмернае хваляванне за шматлікіх людзей, якія былі так лёгка зманіпуляваныя Аляшом Клімовічам. Калі А. Карпюк апісвае мясцовасці, напрыклад Гарадок, то чытач адчувае, што пісьменнік хадзіў гэтымі вуліцамі, пабываў у гэтых дамах, што ён добра знаёмы і з фатографам, які робіць здымкі, і са шматлікімі іншымі асобамі, якія мелі напэўна сваіх сапраўдных прататыпаў у гэтых мясцовасцях. І нічога тут дзіўнага, пісьменнік апісвае ж сваю „маленькую Айчыну”, сваіх самых блізкіх землякоў, сваё маленства.

⁵ Ibidem, с. 285.

⁶ А. Фядута, *У змаганні за праўду*, [у:] Аляксей Карпюк, *Выбраныя творы*, Мінск 2007, с. 16.

⁷ У. Калеснік, *Плён творчасці – дослед жыцця*, [у:] А. Карпюк, *Выбраныя творы ў двух тамах*, Мінск 1991, т. 1, с. 13–14.

Ул. Паўлючук у сваю чаргу ў кнізе *Вершалін*⁸ імкнецца аб'ектыўна паказаць інфармацыю на тэму ерасі з Грыбоўшчыны і Аляша Клімовіча. Падзеі ім у форме рэпартажа падзеі былі легендай яго дзяцінства, але непасрэднага дачынення да яго і членаў ягонай сям'і не мелі. Аўтар *Вершаліна* стараецца паразмаўляць з усімі жывымі сведкамі мінулых падзей, ці то аднадумцамі Аляша, ці яго ворагамі. Выразна адчуваецца ў кнізе навуковы падыход у даследаванні традыцый і жыцця жыхароў праваслаўных вёсак. Паступова, з кожным раздзелам, перад чытачом узнікае гістарычна-сацыялагічны зарыс асаблівасцей падляскага рэгіёну, які памагае зразумець, як сталася магчымым, каб на пачатку XX стагоддзя існавала такая наіўная, фанатычная вера ў бога-чалавека, у прарока з Грыбоўшчыны.

Зямля Падляшша багатая сваёй разнароднасцю, на што мела ўплыў, безумоўна, існаванне побач розных культур, традыцый і веравызнанняў. Відавочна, спалучэнне гэтых аспектаў і паспрыяла ўзнікненню розных арганізацыяў, у тым ліку і Аляша Клімовіча.

Streszczenie

Wizerunek głównego bohatera Eliasza Klimowicza i jego organizacji w utworach „Raj Wierszaliński” Alaksieja Karpiuka i „Wierszalin. Reportaż o końcu świata” Włodzimierza Pawluczuka

Autorka podejmuje analizę utworów *Wierszaliński raj* A. Karpiuka oraz *Wierszalin. Reportaż o końcu świata* Wł. Pawluczuka, poświęconych życiu i działalności niepiśmiennego chłopca Eliasza Klimowicza, mieszkającego w małej podlaskiej wsi Grzybowszczyzna. Była to postać w pewnym

⁸ Сваю цікавасць да гэтага твора Ул. Паўлючука праявіў рэжысёр Пётр Тамашук. Ён падрыхтаваў п'есу *Wierszalin. Reportaż o końcu świata*, якая мела сваю прэм'еру 12 мая 2007 года ў супрасальскім тэатры „Вершалін”. Пра гэты спектакль было напісана шмат рэцэнзій у польскай прэсе (R. Pawłowski, *Koniec świata w Wierszalinie*, „Gazeta Wyborcza” z 16 maja 2007, nr 113; J. R. Kowalczyk, *Korowód wyznawców utopijnych religii*, „Rzeczpospolita” z 16 maja 2007, nr 4156; T. Mościcki, *Trzeba było na to czekać 16 lat*, „Dziennik” z 17 maja 2007, nr 114; Ł. Drewniak, *Niebo ze snu*, „Przekrój” z 29 czerwca 2007; J. Sieradzki, *Kantor w teatrze Tomaszka, czyli ostatnia linka ciągłości*, „Dialog” 2008, nr 1). *Wierszalin* Ул. Паўлючука быў штуршком таксама для драматурга Тадэвуша Слободзянка, які напісаў гэтак званую „вершалінскую трылогію”, а менавіта п'есы *Car Mikołaj* (1985), *Prorok Iłja* (1992) і *Śmierć proroka* (2011). Пра жыццё прарока Аляша і існаванне яго секты пісала шмат сацыёлагаў і літаратуразнаўцаў (Wł. Pawluczuk, *Sekta Grzybowska – doktryna i ideologia*, „Roczniki Białostockie” 1968, nr 69, t. 9, s. 315–333; Wł. Pawluczuk, *Trzydzieści lat później*, „Kartki” 2000, nr 2; S. Janowicz, *Chłopski święty*, „Kartki” 2000, nr 2; J. Charkiewicz, *Idźmy: prapawieduje i iscalaje*, „Czasopis” 2003, nr 3, s. 14–19; A. Mierzyńska, *Koniec świata w Wierszalinie*, „Gazeta Współczesna” z 6 sierpnia 2004).

sensie niezwykła, albowiem w latach 20.-30. XX wieku był on uważany przez wielu mieszkańców Podlasia za proroka, który głosił szybki koniec świata i chciał zbudować nową stolicę duchową – Wierszalin.

Summary

The picture of the main character of Eliaz Klimowicz and his organization in “Wierszaliński raj” by Alaksiej Karpiuk and “Wierszalin. Reportaż o końcu świata” by Włodzimierz Pawluczuk

The article is devoted to the analysis of two works: *Wierszaliński raj* by Alaksiej Karpiuk and *Wierszalin. Reportaż o końcu świata* by Włodzimierz Pawluczuk. The main plot is dedicated to the life and activities of an illiterate peasant Eliaz Klimowicz who lives in Grzybowskiżczyzna – a small village in Podlasie. He was an unusual character in some way because in the 20’s and 30-ies of XX century he was considered a prophet by many inhabitants of Podlasie. He proclaimed a quick end of the world and was to build a new spiritual capital – Wierszalin.